

A. Slukhai. Beowulf: The Epic's Plot and Symbolism in Connection with the Early Medieval Realia (in Ukrainian)

Слухай А.С.

«Беовульф»: Сюжет і символіка поеми у зв'язку з реаліями раннього середньовіччя

«Беовульф» є найдавнішим з відомих нам зразків англосаксонського епосу. Його створення датується приблизно 6-8 ст. нашої ери, а сюжет поеми сягає своїм корінням давніх традицій усної народної творчості.

Сьогодні «Беовульф» приваблює увагу дослідників і читачів передусім своєю загадковістю. З одного боку, «Беовульф» можна розглядати як безцінне джерело знання про побут і вірування дохристиянської Європи, - адже у поемі ми часто знаходимо описи ритуалів, одягу та традицій того часу. «Беовульф» блискуче відтворює колорит свого часу, а численні історичні факти, які зустрічаються у тексті твору, як і згадки про реальних історичних осіб, королів та вождів скандинавських племен того часу, доповнюють картину сучасного уявлення про організацію і існування давньогерманських племінних союзів і держав. З іншого боку, «Беовульф» - це своєрідна літературна антологія, *summa* своєї епохи, надзвичайно глибокий і багатозначний твір, який є основою давньоанглійського героїчного епосу.

Якщо порівняти «Беовульф» з іншими пам'ятками германського народного епосу раннього середньовіччя, тобто, приблизно 6-10 ст. н.е., наприклад, з «Піснею про Нібелунгів», сказаннями про героїчні пригоди напівлегендарних скандинавських королів Онели¹ та Хельгі, або ж кельтським «Викраденням бика з Куальнге», то можна зробити висновок, що

¹ До речі, згідно з генеалогією скандинавських королів, Онела міг бути родичем Беовульфа

на тлі цих масштабних творів сюжет «Беовульфа» не вирізняється особливою складністю та вибагливістю.

Справді, фабула поеми зводиться до двох основних сюжетних ліній, які мають між собою так мало спільного, що деякі дослідники дійшли висновку, що «Беовульф» міг бути своєрідним «сплавом» двох окремих оповідей. Дія першої сюжетної лінії відбувається в Данії, в палаці короля Хротгара Хеороті, на який здійснює напади чудовисько Грендель, щоночі вбиваючи тих воїнів короля, яких встигає схопити. Зачувши про таке лихо, Беовульф з чотирнадцятьма дружинниками-геатами вирушає в подорож до Данії. Хротгар вітає молодого воїна і залишає його ночувати в Хеороті, щоб нарешті покласти край безчинствам Гренделя. Беовульф у жорстокому двобої вбиває Гренделя, відірвавши йому лапу, але незабаром йому доводиться битися з іншим чудовиськом – матір'ю Гренделя, яка викрала одного з датчан, щоб помститися за загибель сина. Ця частина сюжету завершується оспівуванням звитяги Беовульфа та описом святкувань, які влаштували у його честь датчани.

Події, які належать до другої лінії, відбуваються на території Швеції, на батьківщині героя. Після повернення додому Беовульф отримує великий земельний наділ від свого дядька Хігелака, але сам Хігелак і його син Хардред незабаром гинуть на війні. Таким чином, трон геатів переходить до Беовульфа. Беовульф править мудро і справедливо, під його рукою народ геатів процвітає, проте через п'ятдесят років, вже на схилі літ, Беовульфу судилося зійтися в поєдинку з останнім противником, найнебезпечнішим з усіх – величезним вогненным драконом. Дракон (традиційний персонаж з давніх скандинавських саг і водночас один з християнських символів гріховності) прагне помститися геатам за вкрадені з його печери скарби, і лише мужність останнього короля може врятувати людей від безжалісного чудовиська. Беовульф та його вірний родич і васал Віглаф вбивають дракона, але і самого Беовульфа смертельно поранено – адже, як виявилось, давній

скарб, який оберігав дракон, був залятим. Беовульф помирає, і поема закінчується сценою поховання короля та уславленням його подвигів.

Інколи нам здається дивним, що, незважаючи на всі перипетії історії, «Беовульф» дожив до наших часів – адже це вказує нам на те, що середньовічні жителі Англії неабияк цінували його і зуміли передати таке ж шанобливе ставлення тогочасним християнським монахам, які й перенесли поему на папір. Тодішньому слухачеві зовсім не здавалися дивними або нудними численні описи багатств ті пишних свят – адже у давні часи король вважав за обов'язок честі влаштувати розкішний бенкет своїм дружинникам, а від кількості золотих пернів, які він роздавав своїм воїнам-васалам, залежала його могутність.

Згадані вище два елементи середньовічного побуту заслуговують на окремий аналіз, оскільки у контексті «Беовульфа» та інших епічних творів вони набувають глибоко символічного значення.

Бенкетна зала.

Цей символ можна розглядати як тотожний символу «фортеця». Це – складний образ, похідний водночас від образу будинку, оселі та від образу загорожі та укріпленого міста.² Фортеця слугує надійним притулком, джерелом світла і тепла. Затьмарення цього світу ворожнечею, захоплення замку або його падіння символізують велику духовну втрату, перемогу темних сил; відвойовування фортеці, навпаки, символізує перемогу світла.

У поемі маємо дві бенкетні зали: Палати Оленя у Хеороті та палати Хігелака у земної геатів. Обидві зали відіграють роль культурних закладів, де стомлені битвою воїни можуть розраховувати на тепло, затишок і їжу, де вони можуть насолодитися мистецтвом бардів і відпочити після довгої дороги. Така роль бенкетної зали відповідає її історичній ролі як безпечного притулку для героїв, які повертаються з битви. Саме така зала у давні часи могла захистити людину від ворожого зовнішнього світу, від нападів задрісних сусідів. Окрім того, бенкетна зала у багатьох епічних творах,

² Керлот Х.Э. Словарь символов. – М.: REFL-book, 1994. – С. 204

зокрема, в «Беовульфi», набуває також конотації місця зустрічі та місця, де зберігаються і передаються традиції і вірування. Саме під час великих урочистостей в бенкетних залах вождь вітав і винагороджував скарбами звитяжних воїнів, таких, як Беовульф, у той час як його васали розмовляли між собою, розповідаючи один одному про те, що вони бачили під час довгих подорожей. Отже, бенкетна зала була своєрідним культурним осередком держави або племені:

90

*там арфа пела
и голос ясный
песноказителя,
что преданье
повел от начала,
от миротворенья;
пел он о том,
как Создатель
устроил
сушу — равнину,
омытую морем,
о том, как Зиждатель
упрочил солнце
и месяц на небе,
дабы светили
всем земнородным.³*

Контраст між двома світами – внутрішнім і зовнішнім, світом людей і світом чудовиськ, світом порядку і світом хаосу – становить основу психологічної та філософської структури «Беовульфа». З одного боку знаходиться світ, замкнений у стіни Хеороту, яким править Хротгар. Це – світ, створений людиною, його будівництво потребує спільної праці; тут люди діють раціонально, дотримуються давніх звичаїв; цей світ несе у собі матеріальну та соціальну форму. Він символізує встановлення порядку, упорядкування хаосу. Результатом цього є безпека, світло і тепло. Це – людський світ, у якому задоволення від спілкування поєднується із

³ Беовульф. Старшая Эдда. Песнь о Нибелунгах. — М.: Художественная литература, 1975. - С. 33

святкуванням та бенкетами, з розподілом скарбів, з розмовами, з грою на арфі та оповіданні давніх сказань.

У зовнішньому світі, холодному, темному і безрадісному, домінують образи болота і пустирів, де живуть на самоті два чудовиська – жахливі створіння, які не можуть брати участь у розвагах народу і смертельно ненавидять його за це. Вони є руйнівниками, тоді як Хротгар є творцем. Оскільки їхній світ не має форми, у ньому немає ані безпеки, ані задоволення. Він мовчазний, страхітливий.

Абсолютне протистояння цих двох світів є настільки важливим, що робить центральний конфлікт «Беовульфа» фатальним, неминучим.⁴

Бенкет у цьому контексті символізує відновлення порядку, перемогу добра над злом, повернення гармонії у життя датського народу. Прикрашання та прибирання бенкетної зали після врятування Хеороту символізує відродження племені та його традицій. Промови воїнів та винагородження найбільш сміливих доповнюють картину перемоги добра.

Золото та скарб

В загальнокультурному контексті золото уособлює сонце, просвіту, самоцвітність, сакральні якості, мудрість, стійкість, знатність, честь, багатство. У пізньому середньовіччі завдяки розповсюдженню християнської догми золото символізує також ідолопоклонство, мирське багатство.⁵ Ще пізніше, у часи зародження капіталістичних відносин та Промислового перевороту у Європі, поняття «золото», «гроші» набувають негативних конотацій, в народній свідомості нерідко виступаючи як антиподи загальнолюдських чеснот.

Навпаки, у ранньому середньовіччі поняття «золото» і «слава», а, отже, опосередковано, «честь», «відданість», «мужність», «порядність» були міцно пов'язані між собою і становили одне ціле, найвищу ступінь у шкалі людських чеснот. Зв'язок між багатством і доблестю видавався середньовічній людині настільки очевидним, що не потребував пояснень –

⁴ Halverson, John. The World of Beowulf. – ELH, Vol. 36, No.4 (Dec. 1969)

⁵ Купер, Дж. Энциклопедия символов. – М.: Ассоциация Духовного Единения «Золотой Век», 1995. – С. 114

тому у героїчному епосі північноєвропейських народів нелегко знайти епізод, у якому винагорода вождя дістається недостойному.

У контексті «Беовульфа» знаходимо найперше, найдавніше символічне значення матеріального багатства: «золото», «кільця», «гривні» символізують військову мужність та лиху вдачу.

Та золото мало виняткове значення не лише для тих, кому воно було призначене – тобто, для воїнів, а й для вождя-конунга. Відомо, що в 5-8 ст. н.е. більшість північно германських племен вже здійснили перехід від родового до племінного ладу. На чолі кожного племені стояв вождь (конунг), влада якого спиралася на авторитет серед дружинників. Життя племені було сповнене тяжких випробувань, а за умов відносної малої чисельності кожної спільноти винятково важливу роль відігравала здатність конунга згуртувати воїнів навколо себе, заручитися їх підтримкою – адже саме від кількості вправних захисників залежала безпека племені.

Як наслідок, мірилом влади короля над підданими була його щедрість.

Про це яскраво свідчать наступні рядки:

*20 С детства наследник
добром и дарами
дружбу дружины
должен стяжать,
дабы, когда возмужает,
соратники
стали с ним о бок,
верные долгу,
если случится война, —
ибо мужу
должно достойным
делом в народе
славу снискать! ⁶*

Там же, у 35-му рядку поеми, знаходимо непряме підтвердження тієї ролі, яку відігравало золото і скарби в житті германців: сам Скільд Skefing

⁶ Беовульф. Старшая Эдда. Песнь о Нибелунгах. — М.: Художественная литература, 1975. - С. 30

названий «тим, хто ламає кільця»⁷, а в описанні його поховання зазначаються «груди сокровищ – добыча походів».

З іншого боку, золоте намисто, яке Вальхтеов дарує Беовульфу, символізує не стільки звитягу, скільки відданість королю, і виступає як символ зв'язку Беовульфа і народу данів. Символічне значення намиста підсилюється згадкою про смерть Хігелака, який під час свого останнього бою носив саме цю прикрасу.

Отже, не дивно, що прагнення до слави, збагачення, визнання є найвищими цінностями германського героя, вони і є головними мотивами його поведінки.⁸

Незвичайною видається роль, яку золото зіграло в долі самого головного героя – адже згадаємо, що Беовульф бився з драконом саме заради золота, яке він, щоправда, здобував не для себе, а для свого народу. Така мотивація вчинків героя добре корелює з його іпостассю мудрого монарха – проте, як здається на перший погляд, цьому висновку суперечить один з останніх епізодів легенди, в якому чітко вказується на те, що Беовульф заповів поховати увесь скарб разом з його тілом. Втім, це можна пояснити тим, що Беовульф розумів: скарб, на якому лежить давнє закляття, не може принести користь живим, і вирушив забрати його з собою у подорож до потойбічного світу.

У цьому епізоді вперше намічається протистояння між двома найважливішими категоріями з життя середньовічного племені: *вождь* і *воїн*. Окрім згаданої, це протистояння виявляє себе у іншій, більш глибинній площині. Згадаємо, що для середньовічної людини, яка психологічно вважала себе «громадянином» племені, а вже потім – держави, винятково важливим було її походження. Королі і знатні люди тримали при дворі особливий штат писців, які упорядковували дані про попередників вельможних осіб. Навіть звичайна людина, не воїн, завжди уявляла себе не просто як певну людину, а

⁷ Гривні (нашийні обручі) та кільця часто були надто коштовними, щоб дарувати їх цілком, тому вождь міг дати своєму воїну частину прикраси

⁸ Беовульф. Старшая Эдда. Песнь о Нибелунгах. — М.: Художественная литература, 1975. - С. 13

як «такого, сина такого». Таким чином, можемо зробити висновок, що зв'язок між діяннями і славою предків і репутацією нащадка зберігав свою силу, але добру славу можна було підтвердити лише власними діяннями. На цьому ґрунті і виникає протиріччя між «спадщиною» людини та її власними якостями. З самого початку поеми ми розуміємо, що її автор був свідомий цієї проблеми. На це вказує історія про засновальника королівської династії, якого немовлям знайшли у човнику, і який стяжав собі добру славу лише своїми власними подвигами, які врешті-решт привели його до престолу.

Список використаних джерел

1. Halverson, John. The World of Beowulf. – ELH, Vol. 36, No.4 (Dec. 1969)
2. Yeager, Robert F. Why read *Beowulf*? – Humanities, March/April 1999, Volume 20/Number 2.
3. Алексеев М.П. Литература средневековой Англии и Шотландии. - М., 1984
4. Беовульф. Старшая Эдда. Песнь о Нибелунгах. - М.: Художественная литература, 1975.
5. Керлот Х.Э. Словарь символов. – М.: REFL-book, 1994. – С. 204
6. Купер, Дж. Энциклопедия символов. – М.: Ассоциация Духовного Единения «Золотой Век», 1995. – С. 114
7. Мелетинский А. Старшая Эдда и ранние формы эпоса. – М., 1968
8. Мифы народов мира. – М.: Советская энциклопедия, 1991. – С. 168.
9. Муравьева Т.В. Сто великих мифов и легенд. – М.: «Вече», 2004. – С. 242-246.